

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Факультет історії та філософії

Кафедра археології, етнології та всесвітньої історії

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

«Тиранія тридцяти в Афінах»

«The tyranny of the thirties in Athens»

Виконав: здобувач заочної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Освітня програма Історія та археологія
Фраценюк Юрій Григорович

Керівник к.і.н., доц. Ізбаш-Гоцкан Т. О. _____

Рецензент к.і.н., ст.н.с. Охотніков С. Б.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ _____ від _____ 2023 р.

Захищено на засіданні ЕК № 1

протокол № ____ від _____ 2023 р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувачка кафедри

_____ Сминтина Олена
(підпис) (прізвище, ім'я)

Голова ЕК

_____ Сминтина Олена
(підпис) (прізвище, ім'я)

Одеса 2023

ЗМІСТ

Вступ	с. 3-4
Розділ 1. Характеристика джерел і літератури	с. 5-13
Розділ 2. Заключний етап Пелопоннеської війни.	
Поразка Афін.	с. 14-27
Розділ 3. Діяльність тридцяти тиранів.	с. 28-40
Висновки	с. 41-43
Список джерел та літератури	с. 44-45

ВСТУП

Тема зміни політичних режимів у Стародавній Греції актуальна до нашого часу. Особливе місце можна відвести тиранічним режимам. Незважаючи на загальноприйнятий поділ на «старшу» та «молодшу» тиранії, є випадки, коли зміну влади ні хронологічно, ні типологічно не можна віднести до жодної з них. Або віднести до однієї з них з великою натяжкою. Тиранія в Афінах кінця IV ст. до н.е. такі відноситься до такої проміжної форми. Крім того, існують певні розбіжності у визначенні сутності правління Чотирьохсот: від олігархії до тиранії. Саме тому тема Тиранія тридцяти в Афінах є актуальною.

Об'єкт дослідження - політична ситуація в Афінах після Пелопоннеської війни. **Предмет** дослідження - тиранія тридцяти.

Хронологічні межі роботи 415-399 рр. до н.е. – другий етап Пелопоннеської війни та відновлення демократії в Афінах.

Територіальні межі дослідження - Аттика, а також регіони, включені до складу Афінської Архе.

Мета роботи розкрити сутність «тиранії тридцяти» в Афінах. Ця мета реалізується у виконанні наступних **завдань**:

- Вивчити причини політичної кризи в Аттіці наприкінці V ст. до н.е.;
- з'ясувати роль поразки Афін у Пелопоннеській війні у дестабілізації політичної обстановки у полісі;
- розглянути діяльність «попередників» афінської тиранії: Алквіада та олігархічного уряду Чотирьохсот;
- проаналізувати заходи тиранів та їх вплив на політичну ситуацію в Афінах;
- Виявити причини падіння тиранії та відновлення демократичного режиму.

Методика дослідження:

Для розгляду цієї теми був використаний історичний метод дослідження. Крім того, одним із найбільш широко використовуваних методів

дослідження в теоретичній частині роботи виступає логічний метод, що тісно пов'язаний з історичним, але на відміну від нього здійснює виокремлення з історії істотних чинників. Також використовувався проблемно-хронологічний метод, особливо під час написання історіографічного розділу; історико-порівняльній та інші методи історичного дослідження. Дослідницький метод використовувався під час роботи з античними джерелами.

Аналізу джерел та історіографії проблеми буде присвячено окремий розділ.

Структура роботи відповідає поставленим цілям і завданням. Робота складається з Вступу, трьох розділів, Висновків та списку джерел та літератури. Загальна кількість використаних джерел 9 одиниць та літератури 17 одиниць.

Розділ 1.

ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Проблема античної тиранії настільки цікава з джерелознавчого погляду, що потребує докладної характеристики робіт античних авторів.

Тиранія як явище привертала увагу ще своїх сучасників. Завдяки творам низки античних авторів ми можемо уявити дії представників як «старшої», так і «молодшої» тиранії. Треба зауважити, що греки завжди ставилися до тиранії як до незаконної або екстраординарної форми влади. На якихось певних етапах розвитку поліса інтереси демосу і тиранів збігалися, що й зумовило підтримку демосом домагань окремих особистостей на владу в державі. Але врешті-решт, тиранія вичерпувала свої можливості та її необхідно було позбутися. Деяких тиранів позбувалися шляхом повстань (як, наприклад, в Афінах вигнали сина Пісистрата Гіппія), деяких - шляхом змов і фізичного знищення (наприклад, Клеарха Гераклеїського або брата Гіппія - Гіппарха).

Першим з античних авторів варто назвати Фукідіда (460-400 рр. до н.е.). Він належав до багатой і знатної афінської сім'ї (їм належали золоті копальні у Фракії), що перебувала в спорідненості з Мільтіадом (переможцем у битві при Марафоні). Фукідід здобув блискучу освіту і, як годиться представнику такої славної династії, брав участь у політичному і військовому житті рідного поліса. Як відомо, він командував ескадрою біля Фасоса і не зміг надати своєчасну допомогу обложеному Амфіполю. Місто впало, і в результаті Фукідід був засуджений на 10-річне вигнання. Оселившись у Фракії Фукідід і почав описувати події Пелопоннеської війни, сучасником і учасником яких він був. Його роботу з повним правом можна назвати першими військовими мемуарами [9]. Свій виклад Фукідід довів до 411 р. до н.е. Завдяки його праці, ми не тільки досить докладно знаємо багато фактів і подій цього періоду, а й можемо простежити внутрішньополітичні події в Афінах, зокрема олігархічний

переворот і прихід до влади ради «Чотирьохсот». Фуکیدід дав украй негативну оцінку їхній діяльності. Він підкреслював, що вони настільки боялися демократичного перевороту, що готові були віддати місто ворогові, щоб не допустити цього. Тут же ми зустрічаємо й характеристику майбутнього діяча епохи «Тридцяти» Ферамена.

Близьку працю Фуکیدіда вирішив продовжити афінянин Ксенофонт (близько 444-355 рр. до н.е.). Він народився в багатій аристократичній сім'ї та здобув відповідну освіту. За деякими даними брав участь у Пелопоннеській війні. У молоді роки він познайомився з Сократом, який справив великий вплив на формування світогляду майбутнього історика і філософа. Поразка Афін у війні зі Спартою справила на Ксенофонта гнітюче враження. У 401 р. до н.е. він покинув Афіни, як виявилось назавжди. Подальше його життя було сповнене небезпек і пригод. Це й участь у боротьбі за перський престол на боці Кіра Молодшого (ці події він описав в «Анабасісі»), і служба у спартанського царя Агесилая (панегірик «Агесилай»). На батьківщині Ксенофонт був засуджений за державну зраду, його майно було конфісковано. Вирок було скасовано незадовго до смерті Ксенофонта.

«Грецька історія» Ксенофонта складається з двох книг [3]. Він описує останні шість років Пелопоннеської війни, які відсутні у Фуکیدіда. Але Ксенофонт не зупиняється на поразці Афін у 404 р. до н.е., а продовжує виклад подій грецької історії та доводить її до битви під Мантінеєю у 362 р. до н.е. Ксенофонт не тільки описує прихід до влади уряду тридцяти, а й підкреслює їхнє прагнення до узурпації влади. Досить докладно він наводить промову Критія, в якій той закликає афінян боротися зі зрадниками, тобто з ворогами наявного режиму. Звісно, найбільше в цій промові дістається Ферамену, відповідь якого також є у Ксенофонта. І, звичайно, яскравими фарбами Ксенофонт описав і загибель Ферамена. Загалом, його твір є найціннішим

джерелом з історії Афін, історії Пелопоннеської війни та історії афінської тиранії.

Наступним автором, чії роботи важливі для розуміння сутності тиранії, є учень і друг Сократа Платон (427-348/47 рр. до н.е.), справжнє ім'я Арістокл. Прізвисько «Платон» у перекладі з давньогрецької означає «широкоплечий». Відомо, що в молодості Платон захоплювався боротьбою і навіть брав участь в Олімпійських іграх.

Платон походив з аристократичної сім'ї, що брала активну участь у політичному житті Афін (рід його батька Аристона походив від міфічного царя Кодра; серед пращурів матері був законодавець Солон, один з «семи мудреців»; після перемоги спартанців у Пелопоннеській війні один Платонів дядько, Хармід, став одним із десятих ставлеників Лісандра в Піреї у 404-403 роках до н.е., інший - Критій - один із «тридцятьох» тиранів.

Платон навчався у найкращих афінських учителів, а після знайомства з Сократом став його відданим послідовником. Після страти Сократа (399 р. до н.е.), він був змушений покинути Афіни, повернувся 387 р. до н.е., де заснував свою знамениту Академію. Аристотель, у свою чергу, був учнем Платона. У своїх діалогах і насамперед у діалозі «Оборона Сократа» [6] він не тільки оповідає про життя і погляди Сократа, а й дає характеристику соціально-політичної ситуації в Афінах.

У своїх філософських творах Платон розглядав широке коло питань, пов'язаних з роллю і місцем людини в державі (у діалозі «Горгій» писав про те, що оратори мають найменшу владу в державі) [5]. Також створив проекти ідеальних державних устроїв (діалоги «Закони» і «Держава» [5, 4]). Крім цього, Платону належить типологія форм держави, що ґрунтуються на законі (монархія, аристократія і демократія) і керуються всупереч законам і звичаям (тиранія, олігархія і крайня або збочена демократія) - діалог «Політик» [5].

Арістотель (384-322 р. до н.е.) уродженець міста Стагіра (Північна Греція). Про життя Аристотеля відомо небагато, але деякі факти з його біографії викликають великий інтерес. Його батько Нікомах якийсь час був лікарем при македонському дворі Амінти III. Сам Арістотель кілька років виховував спадкоємця македонського престолу - майбутнього завойовника світу - Олександра Македонського. Близько двадцяти років він провів в Академії Платона, спочатку як учень, потім як викладач. У результаті він заснував свою філософську школу в Афінах - Лікей. Арістотель автор численних політичних, філософських та етичних творів. Арістотель з учнями написав 158 Політій, з яких збереглася тільки «Афінська Політія» [1]. Завдяки цій праці Аристотеля ми можемо відтворити політичну історію Афін останньої чверті V ст. до н.е., періоду закінчення Пелопоннеської війни і приходу до влади «тридцяти тиранів».

Арістотель автор численних політичних, філософських та етичних творів. З погляду цієї теми найбільший інтерес викликають його праці, присвячені проблемам держави. Він розділив форми державного устрою на правильні (монархія, аристократія і політія) і неправильні (тиранія, олігархія, демократія). Найгірший спосіб правління - це одноосібна влада тирана. Наступна робота Аристотеля «Політика» [2] є узагальненням усіх отриманих ним відомостей про політичну історію різних грецьких полісів. Аристотеля дуже цікавили проблеми соціальних смут у полісах. V-а глава цієї роботи повністю присвячена державним переворотам. Цікаві висновки Аристотеля про справедливі та несправедливі перевороти.

Для розуміння політичної ситуації в Афінах велике значення має праця Плутарха з Херонеї (45/50 – 119/125 рр. до н.е.). Його головна праця «Порівняльні життєписи» [7, 8] присвячена викладу біографій найвідоміших грецьких і римських політичних діячів. Плутарх був письменником-моралістом, головним для нього було дати особистісні характеристики людини.

«Порівняльні життєписи» збереглися майже цілком. У них наводяться біографії 46 видатних військових або політичних діячів. Біографії розглядалися Плутархом як практична ілюстрація моральних принципів і способів передання досвіду, причому не тільки позитивних прикладів для наслідування, а й негативних (Антоній, Деметрій, Алквіад, Коріолан) - для уникнення. «Порівняльні життєписи» мали біографічний, а не історичний характер, автор нерідко навмисно опускав багато важливих в історичному плані фактів, які не слугували його основній меті - розкрити особистість того чи іншого персонажа. Разом з тим, саме завдяки Плутарху ми маємо доволі цілісну картину життя та діяльності таких політичних діячів як Перикл, Нікій, Алквіад. Для вивчення теми тиранії особливо цікава біографія Алквіада, якого багато авторів, починаючи з часів античності і досі підозрювали у прагненні до тиранії.

Нікій, найбагатший афінський громадянин відігравав значну роль на політичній арені рідного поліса. Він є яскравим прикладом відданого громадянина. Нікій був проти Сицилійської експедиції (415-413 рр. до н.е.), але за рішенням народних зборів став одним із трьох стратегів, посланих на чолі афінської ескадри. В результаті провалу експедиції потрапив у полон і був страчений.

Тиранія як політичне явище Стародавньої Греції давно цікавить і сучасних істориків. Докладній характеристиці історіографії «старшої» тиранії присвячена стаття професора Е.В. Рунга [21]. У статті також вивчається питання про зв'язки ранньогрецької тиранії з Персією і перськими сатрапами.

Біографії багатьох афінських політичних діячів, зокрема й представників тиранії, реконструйовані в монографії І.Є. Сурікова «Антична Греція. Політики в контексті епохи: архаїка і рання класика» [22]. Автор вважає, в принципі, обґрунтовано, що чималу роль у вивченні структури соціального відіграє реальна політична практика конкретних діячів, які втілювали в життя

конкретну полісну політику. Саме тому Суріков зробив вибірку біографій політиків, діяльність яких підлягає реконструкції.

Історіографія історії Пелопоннеської війни та діяльності тридцяти тиранів не така вже й велика. Проблеми історії Греції V ст. до н.е. розглянуто у статті Маринович Л.П. «Греція V ст. до н.е.» [15]. Авторка дає загальну картину політичних та військово-політичних подій, підкреслює зростаюче протистояння Афін і Спарти, що призвело до Пелопоннеської війни, рзглядає структуру Афінської та Полопоннеської спілок.

Як відомо, значну роль у поразці Афін у війні відіграли виступи афінських союзників проти зростаючої гегемонії Афін у рамках Архе. Розгляду питань, пов'язаних із відносинами всередині союзу присвячено цілу низку досліджень.

Насамперед це стаття І.Б. Брашінського «Афіни та Північне Причорномор'я у VI-II ст. до н.е.» [11]. Автор аналізує питання, пов'язані з причорноморською торгівлею на основі археологічного матеріалу. Наголошує на значущості цієї торгівлі для економіки афінського полісу.

У роботах А.Є. Паршікова йдеться про політичні реалії в рамках Афніської Архе. Це статті «Про статус афінських колоній у V ст. до н.е.» [17] і «Дослідження з історії афінської морської держави» [18], в яких автор аналізує політичну складову цієї спілки. У статтях також зазначається постійне втручання афінян у внутрішні справи союзних полісів, підтримка демократичних режимів на противагу олігархічним.

Робота М.В. Кондратюка «Архе та афінська демократія» [14] висвітлює питання, пов'язані з політичним розвитком Афін цього періоду. Автор звертає увагу на те, як використовувалися внески (форос) союзників. Пише про те, що завдяки наявності таких великих сум, демократичний уряд Афін фінансово міг підтримуватиме демос. Також у роботі простежується характерне для Афін прагнення підтримувати демократичні режими в усіх союзних полісах.

У роботах О.І. Юделевича йдеться про політичну ситуацію в Афінах наприкінці Пелопоннеської війни. Автор відзначає зміцнення позицій афінської олігархії, їхній тісний зв'язок зі Спартою. Тут також розглянуто підготовку перевороту 404 р. до н.е. Автор аналізує політичні погляди різних афінських угруповань, порівнює відомості Фукідіда й Аристотеля про прихід до влади олігархів. Відзначається роль Ферамена, одного з тридцяти тиранів, які прийшли до влади в 404 р. до н.е. [24, 25]. А у статті «Хронологія найважливіших подій соціально-політичної боротьби в Афінах 411 р. до н.е.» [26] автор аналізує події внутрішньополітичної історії Афін зазначеного періоду, розглядає причини, що призвели до олігархічного перевороту 411 р. до н.е.

Класична праця німецького дослідника Г. Берве «Тирані Греції» [10] знайомить читачів практично з усіма представниками тираній по всій Елладі. Тут описуються конкретні заходи тиранів, аналізується склад їхньої соціальної бази. Поза увагою автора не залишилися й тиранічні режими на периферії грецького світу (наприклад, на острові Сицилія, у Фессалії, у Гераклії Понтійській і навіть на Боспорі Кімерійському). І цілий розділ присвячений тиранам елліністичного періоду. Берве визначає «тиранію тридцяти» як попередницю пізньої або «молодшої» тиранії в Греції. Автор характеризує Критія як найзначнішого і водночас найжорстокішого з усіх тиранів. У роботі також простежується та підтримка, яку надавали афінським олігархам і тиранам давні противники афінської демократії спартанці.

У статті академіка С.О. Жебельова «Про тиранію тридцяти в Афінах» [13] йдеться безпосередньо про діяльність тиранів, розкриваються причини розколу між Фераменом і Критієм. Для характеристики дій тиранів автор використовує античні джерела, а саме твори Ксенофонта та Аристотеля. Жебельов також загострює увагу на тому, що Платон називає тиранію тридцяти - олігархією.

У роботі Печатнової Л.Г. «Лісандр і спартанський поліс» [19] йдеться про спартанського полководця Лісандра, переможця останнього етапу Пелопоннеської війни. Особистість Лісандра цікава тим, що, на думку Г. Берве, він (Лісандр) посів таке становище, що напрошується питання, чи не з'явилася в нього думка про досягнення тиранії. У статті про спартанську навархію [20] авторка розглядає питання організації війська у спартанців.

Л.М. Глускіна у статті «Афінські метеки в боротьбі за відновлення демократії наприкінці V століття до н.е.» [12] розглядає період краху тиранічного режиму в Афінах. Складний у політичному плані період, коли афіняни, втомлені і від олігархії, і від тиранії, вирішили відновити «режим предків», тобто демократію. Авторка підкреслює ту роль, яку відіграли метеки в цій боротьбі.

У монографії В.П. Невської «Візантій у класичну та елліністичну епохи» [16] розглядається історія найбільшого і найважливішого поліса стародавньої Греції - Візантія. Через своє географічне положення Візантій був ключем до чорноморських проток, від нього залежала торгівля між Балканською Грецією і Понтом Евксинським. І Афіни, і Спарта надавали великого значення взаєминам із Візантією. Афінянам навіть вдалося включити поліс до складу Афінської Архе. Природно, що після поразки Афін у Пелопоннеській війні, Візантій потрапив під жорсткий контроль Спарти. У своїй монографії авторка підкреслює вплив зовнішньої політики на внутрішні політичні проблеми афінського поліса, аналізує проблеми олігархії та демократії в античності.

Характеризуючи історіографію проблеми тиранії у Стародавній Греції не можна залишити поза увагою і монографію професора Едуарда Давидовича Фролова «Греція за доби пізньої класики» [23]. Автор розглядає кінець V-IV ст. до н.е. Ціла глава у його роботі присвячена Афінам. Автор зазначає, що в Афінах не бракувало честолюбців, які прагнули до політичної кар'єри. Досить докладно Фролов описує діяльність Алківіада, підозрюючи його у прагненні

тиранії. Він віддає належне талантам Алквіада, але водночас наголошує і на його безпринципності по відношенню до багатьох питань. При цьому Фролов посиляється на Фукідіда, який писав про те, що Алквіад перший, хто хотів панувати в Афінах, Греції та в усьому світі. Він також наголошує на тій небезпеці, яку становила посада стратега-автократора, вважаючи, що володіння таким постом створювало трамплін і водночас легальне прикриття для захоплення тиранічної влади. Як показали події, вже IV ст. до н.е. у багатьох випадках саме зі стратегів-автократорів походили тирані. Здебільшого це були командири найманців. Фролов також порівнює олігархічний уряд «Чотирьохсот» та «тиранію тридцяти» і пише про значну схожість між ними. Також він дає характеристику Критію, який незважаючи на своє аристократичне походження, постійно тяжів до тиранічної влади.

Загалом можна відзначити, що для висвітлення теми тиранії в Стародавній Греції є і відповідні джерела - твори античних авторів та наукова література. Водночас далеко не всі проблеми у вивченні «тиранії тридцяти» в Афінах вирішено.

Але, а жаль, у вітчизняній історіографії немає робіт, присвячених проблемам тиранії та подій в Афінах наприкінці V ст. до н.е.

Розділ 2

ЗАКЛЮЧНИЙ ЕТАП ПЕЛОПОННЕСЬКОЇ ВІЙНИ, ПОРАЗКА АФІН

Пелопоннеська війна відіграла визначну роль в житті Еллади. Практично усі грецькі поліси було втягнуто у цю війну. Частина на боці Афін, а саме ті, що були союзниками у Делоській симмахії. Інша частина на боці Спарти – члени Пелопоннеського союзу. Навіть поліси, що розташувались у регіонах грецької колонізації (Південна Італія, Сицилія та Причорномор'я), не залишились осторонь від боротьби цих двох полісів за гегемонію в грецькому світі.

Пелопоннеська війна ділиться на два етапи:

1. 431-421 рр. до н.е. – Архідамова війна
2. 415-404 рр. до н.е. - Сицилійська експедиція афінян, Декелейська війна та поразка Афін.

Події другого етапу війни мали вплив на політичну ситуацію в Афінах, тому зупинимось на них дещо докладніше.

Не зважаючи на мирну угоду, за якою було укладено мир на 50 років, обидві сторони, а також і всі інші грецькі поліси розуміли, що це лише тимчасове перемир'я. Як Афіни, так само і Спарта одразу ж після укладання миру розпочали накопичувати сили для нової боротьби. Афіни активізували свою політику в Причорномор'ї, де окрім союзницьких міст, були й афінські клерухії [17]. У Спарті антиафінські настрої активно підігривали також їх союзники, насамперед, коринфяни та беотійці: перших не влаштовувала морська міць Афін, другі були раді грабувати територію Аттики під захистом спартанців. Ініціатором поновлення військових дій стали афіняни, які досить швидко змогли наповнити свою казну, використовуючи для цього кошти Афінського морського союзу [11, с. 134] збільшили армію, за рахунок залучення союзників у лави гоплітів та зміцнили флот. Положення Афін в

Егейському морі було настільки міцним, що Спарта навіть не намагалась їх похитнути.

Дещо інакшою була ситуація на заході. Афінам вдалось у попередній період війни створити певну кількість укріплених пунктів в західних областях Греції: Кіферу, Навпакт, Кефалленію та ін. [18, с. 124]. Не зважаючи на мирний договір 421 р. до н.е., Афіни так і не повернули Спарті Кіферу та Пілос. Розбіжність, що виникла по між Спартою та її союзниками, насамперед Коринфом, надавали афінянам впевненість, що спартанці навряд чи зможуть втрутитись в їх загарбницьку політику на заході. Ціллю афінян було укріплення на Сицилії. Плутарх так писав про ці наміри афінян: «Ще коли був живий Перікл, афіняни прагнули до Сицилії, та після його смерті взялись за справу, збираючи так би мовити «союзницькі та допоміжні загони» та направляючи їх кожного разу до тих, з ким сиракузці чинили не справедливо, підготовлюючи ґрунт за для більшої експедиції» [7; 17].

Завоювання Сицилії стало досить популярним гаслом. Афіняни розраховували на те, що, підкорив сицилійські міста, вони отримають такі кошти, які нададуть їм повну перевагу у порівнянні з пелопоннесцями. Також вони розраховували отримати підтримку у самій Сицилії. «Проте ця експедиція була заходом виключно авантюрним. Афіняни погано знали ситуацію на Сицилії та виявились не підготовленими до того, що більшість тамтешніх греків протидіяли їм загальним фронтом; не передбачили Афіни й можливість втручання Спарти» [15, с. 269].

Значного впливу на перебіг подій завдала й внутрішньополітична боротьба в самих Афінах. Більшість афінян виступала за похід, інша частина проти. Нікій, один з учасників першого етапу Пелопоннеської війни та один з головних прибічників укладення миру зі Спартою, й цього разу пропонував утриматись від військових дій. Обидва наші автори (як Фукидід, так і Плутарх) одноголосні в тому, що Нікій очолював партію прибічників миру, а до рішучих

дій закликав Алківіад (племінник Перікла, особистість вкрай авантюристична та доволі безпринципна за суттю): «Наголошуючи в такій промові на величезні труднощі експедиції, Нікій розраховував спонукати афінян чи зовсім відмовитись від походу, або ж, якщо все одно доведеться виступити, вкрай забезпечити усіма мірами його безпеку та успіх. Проте майбутні виклики зовсім не охолонули прагнення афінян. Навпаки, вони з ще більшою старанністю продовжували готуватися до походу, так що відбулося зворотне до того, що Нікій очікував» [9; VI, 24, 1-2]. Більше того, саме Нікій і був призначеним одним з керівників цього походу, поряд з Ламахом та Алківіадом: «те, що Нікій виступав проти вже затвердженої народним збором експедиції та не змінював своєї думки ні схвилюваний надіями, ні осліплений величчю влади, доводить, що це була відмінна та благонадійна людина. Коли ж йому не вдалось вберегти афінян від війни, ні здобути звільнення від командування, але народ, несучи його уперед, подібно бурхливій течії, поставив його на чолі війська, було вже запізно виказувати обережність та млявість» [8, с. 76].

Певним приводом до походу стало прохання одного з сицилійських міст – Сегести надати допомогу у боротьбі з сусіднім містом Селінунтом та Сіракузами, які їх підтримували в цій боротьбі. Звісно, що це звернення мешканців Сегести надало афінянам формальну підставу для вторгнення, головною ціллю якого було зміцнення афінського панування. Напередодні самого походу в Афінах хтось пошкодив герми – зображення бога Гермеса, крім того у цьому було звинувачено Алківіада та його друзів; проти них було порушено судове слухання. Алківіад, чудово розуміючи, що для його політичних опонентів це тільки можливість розквітатись з ним, тікає з міста до Спарти. «Він відкрив противнику усі плани Афін, допоміг їм зорієнтуватись у обставинах та наголос на відправленні війська до Сицилії» [15, с. 269].

Сицилійська експедиція афінян продовжувалась з 415 по 413 рр. до н.е. та призвела до повної катастрофи. Загинув увесь флот, який нараховував близько

200 трієр, а також 12 тисяч чоловік. Афіни дійсно зібрали доступні на той час усі свої та союзницькі сили. «Роль союзників в цій експедиції була дуже значною: з загальної кількості 5100 гоплітів їх було більше двох тисяч; у флоті було 42 союзних корабля та 100 афінських, серед яких 40 – для перевезення війська; проте у своїй більшості моряками на афінських кораблях були не афіняни. Таким чином, серед учасників сицилійської експедиції союзників та метеків було більше, ніж афінських громадян» [14, с. 340].

Військові дії одразу же почали розгортатись не так, як те передбачили афіняни. Афінська ескадра спокійно оминула Пелопоннес, західне узбережжя Греції та розпочала рух вздовж узбережжя Південної Італії. І практично одразу афіняни зустріли прохолодний прийом з боку як південноіталійських, так і сицилійських міст, навіть своїх союзників (Регій, Мессана, Катана та ін.). Усі були просто злякані великими силами афінян. Розпочавши облогу Сіракуз, вони залишились без підтримки місцевих міст. Навпроти, у облозі сіракузяни отримали допомогу – сильний загін пелопоннесців на чолі з Гіліппом. «У те саме літо близько того самого часу лакедемоняни з союзниками здійснили вторгнення до Аргоської області та спустошили більшу її частину. Афіняни надіслали на допомогу аргосцям ескадру з 30 кораблів, порушивши тим самим, зовсім відкрито, мирну угоду з лакедемонянами» [9; VI, 105, 1]. У свою чергу, «також готувались до вторгнення в Аттику, як то було вирішено заздалегіть» [9; VII, 18]. Таким чином, сицилійська експедиція стала лише початком другого етапу Пелопоннеської війни.

Афіняни змогли налаштувати проти себе більшість сицилійських міст. «У ті дні на допомогу сиракузянам прибуло також 500 гоплітів, 300 металників дротиків та 300 стрільців з лука, надіслані жителями Камарини. Також мешканці Гели надали їм 5 кораблів, 400 металники дротиків та 200 вершників. Дійсно, зараз майже вся Сицилія, окрім акрагантинців (які не долучились ні до жодної з сторін), навіть міста, що раніше вичікували,

об'єднались у допомозі сіракузянам у їх боротьбі проти афінян» [9; VII, 33]. З Афін було надіслано допомогу (65 трієр та 1200 гоплітів), але це не змінювало положення справ у цілому. У 413 р. до н.е. відбулась морська битва, у якій афінський флот (очолював стратег Демосфен) було вщент розбито. Сухопутна армія афінян, яка тримала у облозі Сіракузи, зняла облогу та намагалась пробитися у глиб Сицилії, розраховуючи на те, що їм вдасться з якого-небудь порту вибратись до Афін. Але їм це не вдалося, їх захопили у полон (за Фукидідом близько 7 тис. [9; VII, 87]) і більшість полонених було продано у рабство. Нікій і Демосфен були страчені.

Поразка Афін мала глибокі та далекосяжні наслідки. По-перше, це були великі військові втрати. По-друге, Афінам довелось розпрощатися з мріями про панування на заході. По-третє, різко впав політичний вплив Афін, що можливо було спостерігати вже під час військових подій. По-четверте, з цього часу стратегічна ініціатива переходить до Спарти. В самих Афінах назріває незадоволеність існуючим положенням та пануванням радикальної демократії. Відбувається зростання політичного авторитету та впливу олігархії. Утворюються таємні товариства (гетерії), що склалися з представників політичної опозиції демократам та підготовлювали відкриті виступи проти влади.

Спарта розробила новий план ведення війни. Замість короточасних набігів до Аттики задля розорення сільськогосподарських територій, спартанці захопили невеличке містечко Декелею, що знаходилось у 22 км. від Афін та перетворили його на опорний пункт, залишивши там постійний гарнізон. До спартанців почали перебігати афінські раби та за даними Фукидіда, за короткий час перебігло більше ніж 20 тисяч. Для Афін це було великим ударом. Набагато важче стало видобувати срібло Лавріонських копалень, так як була дійсна загроза захоплення їх спартанцями.

Проте, разом з тим, сили Афінського морського союзу були ще достатньо міцними. Афінянам вдалось частково поновити флот, у значній мірі за рахунок союзників. Потім вони провели нову мобілізацію і гоплітів, і легкоозброєних воїнів як у себе, так і у союзників. Для Спарти в цій ситуації було лише одне рішення – утворити свій флот супротив афінського, та досягти послаблення, якщо не розпаду Архе: «Пелопоннеська війна викликала цілу низку нових факторів, які спонукали Спарту піти на відоме розширення свого військово-адміністративного апарату. А саме, логіка військових подій, що спонукала Спарту перенести основні стратегічні операції на море, призвела до утворення нової посади флотоводця, чи наварха» [20, с.97]. Задля утворення власного флоту Спарті потрібні були великі кошти, якими вона не володіла. Навіть у такого могутнього союзника Спарти, як Коринф, не було такої кількості коштів.

За таких умов спартанці пішли на такий крок як звернення до заклятого ворога усіх греків – Персії. Персидський цар, звісно, був зацікавлений у послабленні як Афін, так і Афінського морського союзу в цілому, так як саме вони являлися основною перепорою у його пануванні над грецькими містами-колоніями західного узбережжя Малої Азії й розташованими поруч островами Егейського моря. Дарій II надав матеріальну підтримку спартанцям у будівництві та утримуванні флоту. Натомість він вимагав право контролю над малоазійськими союзниками Афін. Спарта не надала прямої відповіді, так як проти неї могли повстати багато грецьких полісів, тому що це було політикою відвертої зради загальногрецьких інтересів. Хоча її політика ухиляння все ж таки призвела до бажаних результатів. З 412 р. до н.е. Спарта розпочала створення власного флоту.

Афінські союзники, скориставшись послабленням Афін, втратою більшої частини флоту внаслідок сицилійської експедиції, вирішили вийти зі складу Афінського морського союзу. В 412 р. до н.е. почалось повстання на острові Хіос, яке підтримали іонійські міста Клазомени, Ерітри, Теос та Мілет. «Звістка

про події на Хіосі швидко досягла Афіни, і афіняни зрозуміли, яка велика небезпека загрожує їм: адже після переходу на бік ворога самого великого союзного міста й усі інші союзники навряд чи збережуть вірність» [9; VIII, 15]. Виходячи з цих коментарів Фукідіда стає зрозуміло, що Афінський морський союз був досить слабким об'єднанням та тримався лише на силі та могутності самих Афін, які притискали своїх союзників.

У 411 р. до н.е. від союзу відпала уся Іонія. В цьому самому році проти влади Афін виступив ще один поліс, від позиції якого багато що залежало у міжнародній політиці, це Візантій [12]. «Прибуття до проток в 411 р. до н.е. ескадри з 10 кораблів під командуванням мегарійця Геликса стало сигналом до відколу Візантія від Афінського союзу й інших геллеспонтських міст: Кізіка, Калхедону та ін.» [16, с.88]. Афіняни не могли примиритись з виходом із союзу таких важливих в усіх відносинах союзників та з втратою проток. Вони розробили низку заходів: пом'якшили своє ставлення до союзників, що виразилось у відміні фороса, надали автономію багатьом містам, разом з тим підтримуючи демократичні групування в них. Для того, щоб усунути прогалини, утворені в державній скарбниці, внаслідок відміни форосу, а також для покарання візантійців, Афіни встановили північніше Візантія митницю, де утримувалось 5% мита з усіх привезених через протоки товарів. До речі, ініціатором цих заходів став саме Алквіад, який на той час вже повернувся до Афін [3; I, ,1, 22]. «Організована Алквіадам митниця поставила протоки під повний контроль Афін, не дивлячись на те, що Візантій залишався у руках спартанців. Для спартанців місто в значній мірі втратило своє значення» [16; с.89]. Ця політика сприяла запобігати розпаду Афінської Архе.

Військові провали та втрата міжнародного престижу Афін призвели до політичної кризи. Почалась активна критика лідерів афінської демократії, непродумана політика яких призвела до таких сумних наслідків. В 411 р. до н.е. в Афінах відбувся олігархічний переворот. Олігархи опираючись на таємні

товариства – гетерії, передали владу до рук Ради 400, яка обрана не шляхом загальносуспільного голосування, а призначена колегією з 5 чоловік (так званих проедрів). До участі у Народному зборі допускали тепер лише 5 тисяч громадян, тих що належали до заможного класу, та могли збиратися на Народне зібрання лише з дозволу Ради 400. Також було відмінена платня членам суду присяжних. Таким чином, ліквідовувались усі досягнення афінської демократії. Олігархи почали переслідувати демократів, страчували та виганяли з Афін. Але традиції демократії були досить сильними. Правління 400 викликало різке незадоволення як в самих Афінах, так і серед союзників. Рада 400 всіляко намагалась посилити своє становище, навіть для чого звернулась до Спарти з пропозицією укласти мир, але, як не дивно, Спарта відхилила цю пропозицію. Афінський флот, що базувався на острові Самос та очолюваний Алквіадам, не визнав новий олігархічний уряд та не підкорився йому. Таким чином, в 411-410 рр. до н.е. в Афінській державі існувало дві влади: олігархічна Рада 400 та керівництво афінського флоту. Таке положення влаштовувало союзників, які одразу ж заявили про вихід з Архе – це були міста острова Евбея та міста, які були розташовані у протоках. «Необхідно зауважити, втім, що навіть в тих державах, які були готові вийти з Афінського союзу, окрім прибічників Спарти, було чимало прихильників Афін.

Проте, у цей самий час, Спарта відчувала чималі ускладнення політичного, військового та фінансового характеру, а саме: слабка матеріальна підтримка її власних союзників; спартанські гармості в містах, що перейшли до Спарти, викликали невдоволення населення міст, де існувало політичне протиріччя поміж прихильників Спарти та помірною олігархією: фінансова підтримка Спарти з боку Персії була нерегулярною» [14, с.341].

До проток терміново було направлено ескадру під керівництвом Алквіада. Це мало велике стратегічне значення, так як Алквіад мав гарні дружні стосунки з одним з перських сатрапів – Тиссаферном, який став

допомогати афінянам. Афіньському флоту вдалось нанести дві масштабні поразки спратанцям при Абідосі (411 р. до н.е.) та Кізики (410 р. до н.е.) [3; II, 1, 18], повернути панування у протоках та 5% мита. З Північного Причорномор'я до Афін знову було поновлено постачання продовольства [11, с.201]. Успіхи флоту, під керівництвом демократів, призвели до скинення олігархічної Ради 400 в Афінах та повного поновлення демократії. Також була поновлена єдність у керівництві державою та армією.

Таке положення справ не влаштовувало не лише Спарту, але і Персію, значно зацікавлену, у кінцевому результаті, у послабленні усіх грецьких полісів. Перси одразу надали Спарті щирі субсидії. Новий спартанський флот на чолі з талановитим полководцем Лісандром [19, с.11-25] розпочав активні дії проти афінян в Іонії. Афіньському флотові вдалось завдати суттєвої поразки спратанцям при Аргінуських островах (406 р. до н.е.), знищивши більш ніж 70 кораблів, але це була їх остання перемога. Сили та кошти Афіньського морського союзу вже було вичерпано. У наступному 405 р. до н.е. афіньський флот було практично повністю знищено Лісандром у битві при Егоспотамос (у Пропонтиді). «Шлях до забезпечення Афін харчуванням було перерізано, сил для поновлення флоту вже не було. Кораблі Лісандра повільно рухаються до Афін, знищуючи демократичні режими та змінюючи їх олігархічними. Облога Афін тривала декілька місяців з суходолу та моря, доки місто, поставлене на краю пагуби, потерпаючи від голоду, не здалося. Афіни були позбавлені усіх заморських володінь та залишків флоту (за винятком 12 кораблів); Афіньський морський союз було розпущено; сам поліс було долучено до складу Пелопоннеського союзу; демократичний устрій був замінений олігархічним» [15, с.270].

Так перемогою Спарти закінчилась Пелопоннеська війна, що тривала близько тридцяти років. Афіни, керуючись політикою обмеження інтересів своїх союзників, часто-густо налаштовували їх проти себе. В роки

Пелопоннеської війни, окрім боротьби зі спартанцями, афінянам доводилось витрачати час та сили для боротьби з власними союзниками. Політична нестабільність, що заздалегідь була викликана військовими поразками, завдавала також негативного впливу на перебіг військових дій. Короткозорість, у більшості, політика Афін, призвела до сицилійської катастрофи, яка поклала початок військовій та політичній поразці Афін у цій війні. Вміння Спарти до переустрою, діяти новими, не притаманними для неї методами (будівництво флоту) відіграло свою роль у перемозі.

Для Афін поразка у Пелопоннеській війні супроводжувалась повною втратою міжнародного авторитету. «Більш яскравим прикладом внутрішньополітичного конфлікту в грецькому полісі в епоху Пелопоннеської війни був олігархічний переворот, що відбувся влітку 404 р. до н.е. в Афінах, та завершився встановленням тиранії тридцяти. Подібно до диктатури Чотирьохсот в 411 р. до н.е., надзвичайна комісія Тридцяти була утворена та протрималась при владі лише за допомогою відвертого насилля та безжалісного терору. Слід зауважити, що тиранія Тридцяти опиралась не лише на власні військові формування, але, головним чином, на спартанський гарнізон, який встановив Лісандр в афінському акрополі» [24, с.84].

Цікаво зауважити, що в Афінах, де традиційно сильною була демократія, жодний з олігархічних режимів не зміг протриматись досить тривалий час. Диктатура Чотирьохсот існувала близько чотирьох місяців, диктатура ж Тридцяти – близько півроку, не звертаючи увагу на те, що її активно підтримували спартанці. «Ця недовгочасність слугує переконливим доказом не лише вкрай не популярності олігархічного правління серед афінського населення, але і, насамперед, вказує на відсутність якої-небудь міцної соціальної бази у противників демократій в Афінах» [24, с.84]. Саме поразка Афін у Пелопоннеській війні, осада міста спартанським військом під керівництвом Лісандра відіграли вирішальну роль у приході олігархів до влади.

Як спартанці, так і олігархи, які знаходились на боці останніх, робили ставку на неминучий голод, що повинен був настати в осаджених Афінах. Одного з представників заможних верств міста Ферамена було направлено до Лакедемону, для того, щоб з'ясувати подальшу долю Афін на випадок, якщо місто здасться. Як повідомляє Ксенофонт: «за таких обставин Ферамен запропонував на народних зборах, щоб його направити послом до Лісандра; там, наче б то, він дізнається, чи має слугувати лакедемонянам знесення мурів тільки засобом обернення афінян у рабство, чи їм це потрібно для забезпечення вірності лакедемонянам. Його послали, та він там пробув у Лісандра три місяці з лишком, очікуючи, доки афіняни за нестачі хліба не дійдуть до того стану, коли готові будуть погодитись на будь-які умови... Після чого було скликано народні збори, на яких дуже палко виступали проти укладення миру коринфяни та фіванці, а також й велика кількість інших еллінів; вони вимагали цілковитого зруйнування Афін. Проте лакедемоняни категорично відмовились ставати винуватцями поневолення мешканців грецького міста, які стільки трудилися за часів лихоліть, коли велика небезпека загрожувала Греції. Вони виразили згоду на мир за умов знесення Довгих мур та укріплень Пірея, видати усі кораблі, окрім дванадцяти, повернення вигнанців та приєднання до числа союзників лакедемонян з підкоренням їх гегемонії, та зобов'язанням слідувати за ними повсюди – на суходолі та на морі, - куди вони не поведуть, та мати одні й ті ж самі держави союзники» [3; II, 2, 22]. Проспартанськи налаштований Ксенофонт спробував пом'якшити погляди лакедемонян стосовно Афін, хоч справа і була більш серйозною, а ніж він собі уявляв. По-перше, заява спартанців про те, що вони не хотіли поневолення афінян спростовується усім перебігом подальших подій, коли спартанці спробували встановити свою гегемонію та ствердити свій вплив в усій грецькій ойкумені, використовуючи при цьому найрізноманітні засоби. По-друге, вимога повернення вигнанців була ганебнішим втручанням у внутрішні справи іншої держави. По-третє,

насильницьке приєднання афінян до Пелопоннеського союзу також свідчило не на користь щирих намірів спартанців.

Спарта була зацікавлена в тому, щоб влада в Афінах знаходилась саме у олігархів, на допомогу яких вона могла розраховувати, саме тому всіляко їх намагалась підтримувати. Афінські народні збори прийняли усі вимоги спартанців, та й більш того, «вони прийняли постанову про арешт керівництва помірних демократів. Тим самим олігархи усунули останню перешкоду, що існувала в Афінах на шляху до повалення демократичного устрою та встановлення ними тиранічного режиму» [25, с.33-34]. Афінські олігархи увесь час, який вони знаходились при владі, діяли у спільному руслі спартанської політики, часто діючи проти інтересів Афін. Одним з найсумніших наслідків Пелопоннеської війни для Афін стала заборона Першого Афінського морського союзу. За вимогою лакедемонян Афіни повинні були стати їх союзниками, тобто приєднатися до Пелопоннеського союзу.

Таким чином, Афіни було позбавлено право самостійно проводити зовнішню політику, але, мабуть що, навіть й це було не найголовнішим. З цього часу Афіни були позбавлені усіх тих прибутків, що надавала їм казна Афінського морського союзу, тому що розпоряджались вони нею на свій розсуд. Для Афін це було на межі економічної катастрофи, так як уся їх економіка була фундована, у значній мірі, на визискуванні союзників. Афіни зазнали утисків як у військовому відношенні, так і в економічному. Захоплення Спартою проток, що вели до Понт Евксинського (Чорне море), сприяло різкому скороченню торгівлі не лише Афін, але й багатьох полісів Балканської Греції, з причорноморськими містами. Але для Афін, це було найбільш болючіше, так як протягом тривалого часу саме афіняни вживали боспорський хліб. Сільське ж господарство Аттики зазнало кризи через спрямованість його на постійний вивіз продукції вина та оливкової олії, яка вироблялася в такій кількості, що у декілька разів перевищувало потреби, як самої Аттики, так і сусідніх областей.

Таким чином, Афіни втратили й один з основних ринків збуту. Тривалий час, Афіни також були й основним постачальником до причорноморських ринків дорогої чорнолакової кераміки. Наслідком поразки Афін в Пелопоннеській війні стала потреба у повній перебудові всієї економіки, яка була розрахована на експорт товарів.

Пелопоннеська війна, яка стала одним з найбільшим лихом для Греції, мала величезне значення та вплинула на всю подальшу її історію. Це була найнепримиремніша та руйнівна війна греків проти греків. За наслідками цієї війни гегемонія в грецькому світі перейшла від одного сильного полісу – Афін, до іншого – Спарти. Не Афіни, не Спарта не до, не підчас, не після війни, не враховували потреб своїх союзників.

Все це говорить про те, що військово-політичні союзи симмахії призводили до того, що виокремлювався головний поліс та встановлювалась його керівна влада в межах такого союзу. Для грецьких полісів, кожен з яких завжди прагнув самостійності, це стало доволі новим явищем. В загалом, перемога Спарти була й її поразкою, так як її міжнародний авторитет після закінчення війни було втрачено ще швидше, ніж авторитет Афін у попередній період.

Наостанок необхідно ще раз зупинитися на питанні: чому відстала Спарта перемогла передові Афіни? Основна причина знаходиться у внутрішній слабкості рабовласницької демократії. Афінська морська держава уявляла собою диктатуру відносно невеликої кількості повноправних афінських громадян не лише над тисячами рабів, але й над величезною кількістю союзників, які чикали на будь-яку слушну нагоду для звільнення. За будь-якої скрутної обставини внутрішнього стану посилювалися центробіжні прагнення в Афінській морській державі. Ступити на шлях надання громадянства союзникам афінська рабовласницька демократія не могла у силу притаманної їй обмеженості, що була закладена у самій природі античного поліса.

По-друге, необхідно враховувати й те, що Афінам протистояв не лише Пелопоннеський союз, але також й численні еллінські поліси Сицилії, і в решті-решт, маючи у своєму розпорядженні численні грошові та військові ресурси всієї Передньої Азії - Персія. Спарті не вдалось отримати перемогу над Афінами у єдиноборстві з ними. Тільки щедра допомога перського царя схилила чашу ваги на її сторону.

Придбана великою ціною перемога Спарти та поразка Афін зіштовхнули Грецію, з точки зору її міжнародного значення, більш ніж на сто років. Ганебний Анталкідів мир, який був логічним наслідком поразки Афін в Пелопоннеській війні, звів нанівець всі досягнення греко-перських війн.

Ще більш катастрофічними були наслідки Пелопоннеської війни в політичному житті Греції. Афінська архе, яка базувалася на безжалісній експлуатації не лише рабів, але й союзників, виявилась занадто слабкою для того, щоб об'єднати усю Елладу. Спарта у силу своєї економічної відсталості була не спроможна об'єднати Грецію.

Таким чином, Пелопоннеська війна зумовила тимчасову перемогу полісного партикуляризму, а подальший хід подій логічно спричинив міжусобні війни IV ст. до н.е. та, врешті решт, призвів до встановлення македонського панування та втрати незалежності Еллади.

Розділ 3.

ДІЯЛЬНІСТЬ ТРИДЦЯТИ ТИРАНІВ

Тиранія, як політичне поняття – винахід стародавніх греків. Проте, за походженням, саме слово не є грецьким (його корені відшукують в малоазійських, лідійській або фрігійській, чи в етрусській мовах). Слово «тиран» рано було засвоєно греками і використовувалося ними для позначення правителя, котрий прийшов до влади незаконним шляхом та правив в обстановці свавілля і насильства, а також використовував свою владу в особистих, егоїстичних цілях. Саме це тлумачення було сприйнято й наступними епохами. Під тиранією, зазвичай, розуміють авторитарний режим яскраво вираженого насильницького типу; в ній вбачають політичне втілення крайнього індивідуалізму, кульмінацію егоїстичного, антигромадського початку. З державно-правової точки зору, тиранію розглядають як форму негативну у своїй перевазі, свого роду анархію, що передбачає заперечення традиційного устрою та закону, але не заради суспільної свободи, а навпаки – підкорення всіх волі одного.

Зрозуміло, що тиранія є явище виключне та породжуване надзвичайними обставинами. В політичному житті стародавніх греків обставини двічі становили сприятливі умови для утворення тиранічного режиму, та двічі тиранія ставала суттєвим фактором історичного процесу. Вперше це сталося в архаїчну епоху, за часів становлення у греків їх державності в полісній формі, а вдруге – у період вже так званої кризи полісу. Тому, відповідно відрізняють два види тиранії: ранню, чи старшу, епоха якої визначається з середини VII ст. до н.е. та до 416 р. до н.е., коли було повалено останню таку тиранію в Регії та Мессанії; та пізню, чи молодшу, - з кінця V ст. до н.е. і до втрати греками політичної самостійності. В обох випадках принциповий зміст ситуації становив одне й те саме – суспільний розбрат, й так само однаковим було породження цією смутою супутнє явище – тиранія. Проте характер самої смуги

був різний в ці епохи. Це й визначило деякі відмінності в формах старшої і молодшої тиранії та ще більшу різність історичної ролі, яку кожній суджено було відіграти [10; 21].

Епоха старшої тиранії – це час становлення грецьких міст-держав – полісів. Нова цивілізація зароджувалась у ході боротьби між родовою знаттю, яка узурпувала владу в общині, та іншою масою безправного народу – демосу, якою керувала торгово-ремісничка верхівка міста. В умовах смути певним честолюбцям інколи вдавалося насильницьким шляхом, всупереч волі правлячого стану та за підтримки демосу, що був у захваті від їх демагогії, загарбати владу в громаді та встановити свій одноосібний лад. Це було досить поширеним явищем. Відомі правління Кипсела та Періандра в Коринфі, Орфагоридів в Сікіоні, Феагена в Мегарах, Пісістрата в Афінах, Полікрата на Самосі та ін. [21].

Запозичене з чужої мови, слово «тиранія» стало з цих пір використовуватись для визначення нових, нетрадиційних режимів особистої влади. Хоча на практиці поняття «тиранія» часто використовувалося однаково поруч зі старим поняттям «царська влада» (**basileiva**), але все ж таки на відміну від останнього нове слово з самого початку мало особливий відтінок. Тиранами називали частіше за все властителів насильницького типу, які прийшли до влади та утримують її незаконно за рахунок насильницьких дій. Відповідно до цього реального значення слово «тиран» з самого початку мало володіти відомим негативним змістом.

Зрозуміло, що спочатку воно повинно було бути у вживанні в такому саме розумінні переважно серед аристократії – споконвічним ворогом тиранії. Проте, по мірі того, як тиранія ставала обридлива й для решти суспільства, таке словосполучення ставало загальноживане. В політичній літературі класичного часу стало розвиватись уявлення про тиранію як про найгіршу форму влади. Наслідком чого слово «тиран» остаточно набуло того одіозного значення, яке

ми тепер в нього вкладаємо. Цьому становленню поняття сильно сприяло й нове відродження режиму в пізньокласичний час. Дійсно, після не тривалого часу стабільності грецьке суспільство наприкінці V ст. до н.е. знову ввійшло у період міжусобиць, та знову до життя повернулася тиранія. Лише цього разу характер кризи був іншим. Тепер розбрат був пов'язаний не з зародженням, а з занепадом полісного устрою, цієї основи основ класичної цивілізації. Іншу роль відігравали тепер й відроджені тиранічні режими [22].

Тиранія завжди була хворобою суспільства, але якщо старша тиранія з відомої точки зору може враховуватися як хвороба зростання, то тиранія молодша була вже старечою недугою. Народжена за умов, коли розпочалася криза, молодша тиранія й сама сприяла сильнішому руйнуванню полісного устрою. Будучи за своєю суттю військовою диктатурою, вона підривала суспільні устрої полісних республік та готувала підвалини для військових монархій елліністичного типу. Насильницька за своєю суттю, сповнена різноманітного свавілля, позбавлена, начебто, й навіть такого притаманного старшій тиранії історичного виправдання, як боротьба з аристократичною реакцією. Правління нових тиранів сприймалося більшістю як безумовне зло [23]. Тому саме це й завершило перетворення слова «тиран» в тенденційний, сповнений саме одіозного звучання політичний термін.

«Молодша» тиранія безпосередньо пов'язана з кризою полісної системи. Як відомо, ніщо так не прискорило розвиток кризи полісу, як Пелопоннеська війна. Серед нових соціальних факторів, що були нею покликані до життя, були й такі, що самим безпосереднім чином підготували відродження тиранії. Умови військового часу – об'єктивна потреба у зосередженні політичної та військової влади в не багатьох руках, хиткий та нестійкий порядок у суспільстві, вдавана або дійсна неспроможність звичайних органів влади подолати зростаючі труднощі – різко стимулювали зростання політичного значення окремої особистості, що приховувало у собі чималу небезпеку для полісного,

республіканського устрою. В ході Пелопоннеської війни чітко виокремились протиріччя між полісними, колективістичними принципами життя та запитами особистості, яка відчула свою силу. Разом з тим у середовищі громадян знову ожила тривога, що ніколи зовсім не вмирала, перед можливим відродженням тиранії [23].

Тиранія була не зовсім новим явищем у житті Афін. Ми можемо пригадати невдалу спробу встановлення одноособової влади в 30-х рр. VII ст. до н.е., здійснену Килоном. Та, звісно, тиранію Пісістрата та Пісістратидів, встановлену в Афінах в VI ст. до н.е. Як нам відомо, Кілон зазнав поразки, у зв'язку з відсутністю підтримки серед демосу. Він опирався лише на нечисельну групу своїх друзів-однодумців та розраховував на особисту популярність, тому що був олімпіоніком. Пісістрат же зміг зібрати під своїми знаменами значну кількість народу, обіцяючи демосу виконати усі його вимоги, що сформувалися за час тривалої боротьби демосу з евпатридами [10, с.261]. Що до випадку з тиранією тридцяти, тут не було ні підтримки народу, ні групи однодумців. Їх привели до влади, переможці афінян, спартанці.

Багато хто з дослідників пишуть про прагнення Алківіада до встановлення тиранії [10, с.259-260]. Але, ймовірно, що він побоювся узурпувати владу наприкінці Пелопоннеської війни, усвідомлюючи ті труднощі, з якими йому доведеться зіштовхнутись. Але Алківіад своєю задирливою поведінкою, своїми незвичними успіхами та неодноразовими надзвичайними призначеннями надав привід для суттєвого побоювання, а потім від імені лідера антидемократичних режимів Чотирьохсот та Тридцяти, і головним чином від імені лідера цих останніх – Критія, - афіняни дійсно зіштовхнулись з тим, чого вони так сильно остерігались. Та, перш за все, слід зазначити докорінну подібність в обставинах, що зазвичай зумовлюють народження тиранії, а на той час відіграли свою роль і в становленні режимів Чотирьохсот та Тридцяти. Дійсно, місцевий олігархічний рух став лише

загальним приводом до утворення цих режимів, тим часом як вирішальне значення мала вкрай загострена, нездорова ситуація, а безпосередній поштовх походив від людей, які були проникнуті честолюбством та егоїзмом не менш за Алківіада, та, так само як і він, готових безцеремонним чином використовувати надзвичайний стан й легальні передумови для захоплення влади у свої руки. Для людей революція під олігархічним гаслом означала лише спосіб задоволення особистого прагнення влади. Відповідним чином і саме їх правління мало багато подібного з тиранією.

Це помітно вже у випадку з режимом Чотирьохсот, незважаючи на всю видиму конституційність, якою був обставлений їхній прихід до влади. [9: VIII,1; 1: 29-33; 7: 25-26]. В наявності було: насильницьке усунення лідерів опозиції, зокрема найбільш авторитетного з них – Андрокла; фактична узурпація влади не лише з точки зору попередньої демократичної конституції, яка під час перевороту була скасована, але й всупереч власних установлень; подальше правління у обставинах залякування та терору; вкрай, рано спостерігається прагнення увійти в змову з ворогом й таким чином знайти підтримку проти власного ж народу (переговори з Агісом в Декелії та з ефорами в Спарті, укріплення Еетіонії та ін.). Особливо зловісний відтінок надавав цьому режиму характер самих правителів - людей у значній мірі абсолютно безпринципних, які раніше видавали себе за гарячих прихильників демократії, потім стали вождями олігархії, а насправді найбільше дбали про задоволення своїх особистих інтересів. [9: VIII, 66, 1, 5].

Всі ці прикмети роблять правління Чотирьохсот вельми схожим з тиранічним. Ймовірно, що це досить ясно відчувалося сучасниками, а для демократів, що повернулися до влади, це було безперечно. Видно це з тексту офіційної постанови, яка була прийнята за пропозицією Демофанта незабаром після відновлення демократії в 410/9 р. до н.е. У цій постанові, складеній на підставі більш давніх законодавчих актів, знову передбачалися санкції проти

тих, хто надалі став би скидати демократію в Афінах або виконувати будь-яку посаду з повалення демократії. Всі афіняни повинні були запрягтись в тому, що вони вживуть заходів, щоб покарати злочинців смертю.

Після поразки у війні в Афінах сильно загострилася боротьба за владу між окремими угрупованнями рабовласників. Враховуючи практику Лісандра в союзних полісах, можна було бути впевненим в тому, що Спарта не стане терпіти збереження демократичної конституції і в Афінах [19; 20].

Одразу після перемоги Лісандр разом з флотом відправився для подолання останнього вогнища демократії в Елладі – Самоса. Проте він вважає за доцільне повернутися до Афін в день скликання народного збору та тут, за словами Лісія, підтримав пропозицію Ферамена «доручити правління містом тридцяти правителям», погрожуючи при цьому, що відмова від цієї пропозиції «ставитиме питання не про державний устрій, а про життя та свободи» афінян [цит. за 13, с.31]

Нове правління підтримувалося тими самими угрупованнями олігархів, які вчинили переворот 411 р. до н.е. Це були крайні олігархи, що спиралися на гетерії та вигнанців, які були повернені спартанцями до Афін, та помірні олігархи, які були очолювані Фераменом. Більшість серед «Тридцяти» належала крайнім олігархам, на чолі яких був Критій [10, с.262-263].

Широкі верстви демосу, відчуваючи неможливість спротиву, відсторонились від політики, а більш видатні прихильники демократії емігрували до сусідніх полісів, зокрема до Фів (група Фрасібула). Аристотель повідомляє, що демократи намагалися зберегти демократію, інша жага встановлення олігархічного режиму. Керівником цієї, помірно олігархічної, групи, був Ферамен.

Комісія «Тридцяти» була складена з десяти громадян, намічених Фераменом, десяти, яких назначили крайні олігархічні гетерії, і, нарешті,

десяти, обраних під тиском Лісандра, який був присутній на зборах. Переважна більшість комісії складалась з прибічників крайньої олігархії. Завданням «Тридцяти» було «складання збірки законів у дусі пращурів». Насправді ж вони стали афінським керівництвом.

Правління Тридцяти вже було не чим іншим, як корпоративною тиранією [З: II, 3-4; 1: 34-40]. Всі суттєві риси, які звичайно викликають асоціації в нашому уявленні про тиранію, були тут у наявності: прихід до влади за прямої підтримки ззовні, у протиріч законам країни та волі громадян; зрозуміла тому й подальша орієнтація на чужоземну підтримку та безпосередню допомогу з боку гарнізону, що був надісланий зовнішніми покровителями; складення зброї більшістю населення; правління в обставинах суцільного свавілля, за умов відсутності для громадян яких би то не було конституційних гарантій; масовий терор, що супроводжувався задовольнянням самих низьких пристрастей – почуття помсти та жага збагачення за чужий рахунок; нарешті, притаманне для того роду правителів піклування про те, аби знайти собі, на випадок можливого скинення, яке-небудь сховище за межами свого міста (Тридцять приготували собі таке сховище в Елевсині).

У образі найвиднішого з Тридцяти, поета, софіста та політика Критія, чітко виступають ті ж самі риси, що й у Алківіада, тільки в більш жорстокій та безжальній оголеності: те саме величезне честолюбство, той самий безмірний егоїзм та відверто цинічне ставлення як до права, так і до людей, що його створили, нарешті, та сама політична безпринциповість, яка робила для нього, афінського аристократа, можливим не лише приймати участь в олігархічному правлінні Чотирьохсот, але й загравати потім з демократією, знову брати участь в антидемократичному русі. Для Критія є характерним висока ступінь зневажання суспільною думкою, неприборканість та жорстокість у боротьбі за владу. Хоча Беве і сумнівається в тому, що Критій брав участь у олігархічній раді Чотирьохсот [10, с.631].

Як політик, Критій проявив себе головним чином під час правління Тридцяти. Тоді стало зрозуміло, що, не дивлячись не те, що він належав до аристократії, свої проолігархічні та проспартанські симпатії, він був особистістю виключно тиранічного плану, політиком, який у співтоваристві з невеликою групою собі подібних, усвідомлено та безжалісно домагався підкорення всього суспільства своїй волі. У цьому зв'язку підкреслимо, що боротьба між Критієм та Фераменом [3: II 3,15; 1: 36], була проявом не стільки розбіжностей поміж цими двома олігархічними напрямками – крайнім та помірним, - скільки несумісності двох взаємовиключних принципів – тиранічного та полісного. Сучасники, а можливо, і самі дійові особи цієї трагедії усвідомлювали це. Зі слів Ксенофонта, Критій відповів Ферамену на його заперечення проти політики масового терору, тим, що честолюбні люди повинні намагатися будь-що-будь усунути тих, які в змозі їм перешкодити. [3: II, 3,16].

Розгорнута критика цієї політики надана у Ксенофонта в промові Ферамена, критика саме з положення олігарха, збуреного тим, що репресії охопили не лише народні маси, але і аристократичну частину громадян, що, з його точки зору, підривало цю природню для олігархічного режиму підпору. Відмежувавшись від такої політики, яка нічого спільного не мала з його уявленнями про ідеальне олігархічне суспільство, Ферамен висував Критію обвинувачення у втіленні саме тиранічного правління.

Ця схожість з тиранією, яку закидали керованому Критієм уряду принципів олігархи типу Ферамена і яку, якщо вірити Ксенофонту, не заперечував і сам глава нового режиму, що природно сприймалася демократією, яка знаходилася з самого початку в опозиції, як безумовна тотожність. З точки зору демократів боротьба з режимом Тридцяти була тотожною боротьбі з тиранами. Пізніше, коли було отримано перемогу,

демократія дала цьому офіційне вираження: ініціатори відкритого виступу проти Тридцяти були удостоєні високих нагород.

Ця, доречно кажучи, суспільна думка про тиранічний характер правління Тридцяти знайшла відповідне відображення й у стародавній літературі, а саме, в тих висловах, які використовували письменники для характеристики цього режиму. Так, вже Ксенофонт називав правління Тридцяти тиранічним, до речі не лише устами Ферамена, чий погляд суцільно співпадав з його власним, але й у своїй авторській промові [3: II, 4, 1].

Усвідомлення громадянами гострої небезпеки, яку представляли для полісного, демократичного ладу ексцеси такого роду, повинно було знайти вираження у посиленні на майбутнє відповідних мір контролю. Й дійсно, подібно до того, як неприємний досвід зі старшою тиранією підказав афінянам ідею з ostracism, так ще більш неприємні переживання, що пов'язані з пануванням Чотирьохсот та Тридцяти, посприяли укоріненню й розширенню практики ісангелії, за допомогою якої була можливість у надзвичайній ситуації оскаржити та покарати будь-які з точки зору існуючого порядку нелояльні дії. За допомоги цього та інших заходів афінська демократія зуміла убезпечити себе від повторення неприємного досвіду з тиранією ще принаймні на три чверті сторіччя, аж до самого падіння державної самостійності Афін за часів діадохів.

Враховуючи сумний досвід короткочасного панування олігархів в 411 р. до н.е. [26], «Тридцять» з початку намагались створити для себе певну масову опору. Вони назначили п'ятсот чоловік членами Ради та ще стільки ж на інші державні посади. Окрім того, ще 2000 громадян приймали участь в судочинстві. Ці 3000 громадян повинні були, згідно плану Критія, користуватися усіма політичними правами.

Складання цього списку громадян заслуговує окремого дослідження. Серед таких повноправних громадян опинився й відомий афінський філософ Сократ. Сократ так само, як і його учні Ксенофонт та Платон, не симпатизував

тиранії. Для Ксенофонта ідеалом державного устрою була спартанська олігархія, для Платона – влада філософів-мудреців. Не підтримував Сократ й демократію та не високо оцінював мудрість народних зборів. В загалом, афінський демос також з підозрою ставився до Сократа, на нього перекладали відповідальність за дії його учнів Алківіада та Критія. Але Сократ вкрай гостро осуджував дії тиранів [6].

Тирані, не дивлячись на всю опозиційність, внесли Сократа до списку повноправних трьох тисяч громадян. За укладанням списку олігархи, в першу чергу, виходили з політико-ідеологічних міркувань, а не знатності, майнового цензу та ін. Тирані хотіли б зробити з відомого в Елладі філософа ідеолога антидемократичного руху. Коли вони зрозуміли, що Сократ не є їх прибічником, постало питання про те, як же з ним поводитися.

До складу цих 3000 увійшли 500 членів ради та 500 посадових осіб, решта дві тисячі це був як би демос. Але нічого власне демократичного у політичній владі цього періоду не було. Наприклад, народне зібрання, навіть в обмеженому складі, так ніколи і не скликалися за весь час правління «Тридцяти». Але все ж таки деякі спрощення законодавства, особливо в майновому питанні, та широко проголошений похід проти наклепників – сикофантів – повинні були залучити на їх бік заможних громадян.

Втім основним методом управління залишався масовий терор по відношенню до демократів. За вісім місяців свого панування «Тридцять» стратили не менше півтори тисячі чоловік. Поступово терор став обертатися й проти заможних афінян, так як тирані розраховували привласнити конфісковане майно. Так, було видано закон про те, що кожен з «Тридцяти» може арештувати на свій погляд одного метека та привласнити собі його майно.

Відомий афінський оратор метек Лісій в промові «Проти Ератосфена», одного із 30 тиранів, ретельно описує, як безжалісно тирані грабували метеків, присвоївши собі їх майно. Жертвами тиранів стали й афінські громадяни. Були

арештовані і заможний Нікерат, син стратега Нікія, і Антіфонт, що був двічі обраним триєрархом [13, с.30].

Нарешті, за ініціативою Критія було видано закон, за яким всі громадяни, за винятком «Трьох тисяч», були позбавлені судових гарантій. За простим рішенням «Тридцяти» любий з них міг бути страчений без суду. У зв'язку з ростом обурення мас у демосу (за винятком «Трьох тисяч») було одібрано зброю та, окрім того, запрошено до Афін гарнізон з 700 спартанців, який був оплачений «Тридцятьма».

Проте ці заходи не могли затримати процесу розкладання тиранії. З осені 404 р. до н.е. помірний олігарх Ферамен, побоюючись повстання громадян, перейшов у опозицію до Критія. Він наполягав на розробці нової конституції за зразком правління «П'яти тисяч» в 411 р. до н.е., сподіваючись, що у випадку регулярного скликання народних зборів, у складі гоплітів, влада перейде від крайніх олігархів до його прибічників. Опозиція Ферамена закінчилась разом з його стратою.

В ім'я збереження «законності» Ферамена було завчасно викреслено «Тридцятьма» зі списку «Трьох тисяч». Тоді терор тиранів обернувся не лише проти демократів, але і проти помірних олігархів. Влада «Тридцяти» трималася лише на присутності спартанського гарнізону. У подальшому Критій закрит доступ до Афін усім, хто не ввійшов до списку «Трьох тисяч». Земельні володіння опозиції конфісковували та роздавали олігархам.

В цей час колишній стратег Фрасібул, емігрував до Фів, зібрав загін з 70 вигнанців та захопив Філу, укріплений пункт поблизу Декелеї. Цей виступ зворушив та викликав занепокоєння у тиранів, то вони й висунули проти Фрасибула всі 3000 своїх гоплітів. Відбиті від Філи, вони повернули ополчення до Афін та направили проти повстанців увесь спартанський гарнізон. Тим часом загін Фрасібула зріс до 700 чоловік. Напавши несподівано на спартанців, Фрасібул наніс їм великих втрат (було вбито 120 гоплітів) та рушив на Пірей.

Дорогою загін Фрасібула знову збільшився й досяг чисельності у 1000 чоловік. Швидке просування повстанців і масовий перехід на їх бік виразно показали всю політичну хиткість та не довголіття тиранії.

У зв'язку з цим олігархи вирішили заздалегідь підготувати собі сховище та, провели перепис всіх жителів Елевсина, арештували їх та наказали всіх до одного стратити, задля того, щоб у разі подальшого ускладнення мати можливість закріпитися в Елевсині.

Між тим Фрасібул з загоном прибув до Пірею, де до нього приєдналось багато місцевих жителів, у тому числі й метеків та навіть рабів. Коли тирани вивели в бій всі свої озброєні сили – 3000 гоплітів, лаконський гарнізон та вершників, - виявилось, що вони мали в п'ять разів більше гоплітів, ніж Фрасібул. Але за гоплітами повстанців «вишукувались зі списками та легкоозброєні металітники дротиків, а за ними загін, що озброївся камінням для метання. Цих останніх було багато, так як сюди долучалось багато і місцевого народу». Таким чином, настрої звичайних громадян був на боці повстанців.

У вирішальній битві біля Муніхії «Три тисячі» були знову розбиті. В цьому бою загинув вождь тиранів Критій. Після цього крайні олігархи втекли до Елевсину, помірні обрали собі нове керівництво у кількості десяти, а демократи укріпилися в Піреї. Найсильнішою опинилася пірейська група, яка боролася за повне поновлення демократії. До неї приєдналося багато метеків, яких приваблювала обіцянка порівняти їх у правах з афінськими громадянами.

Афінські та елевсинські олігархи звернулися по допомогу до Спарти. Лісандр знову рушив до Пірею та вчинив облогу з суходолу та моря. Але ефори та цар Павсаній побоювалися надмірного зміцнення Лісандра, тому Павсаній сам вирушає до Аттики.

В це час на бік громадян, які здобули Пірей та Муніхію, перейшов весь народ, тому ця партія стала перемагати у війні; в самих Афінах відбувся новий

переворот і до влади прийшли помірні, що стояли за домовленість з демократами.

За умов, що жодна з сторін не виказувала ворожості до лакедемонян, Павсаній запропонував перемир'я на наступних умовах: 1) обидві партії припиняють ворожі дії; 2) всі отримують своє попереднє майно (виключення робилось лише для тридцяти тиранів, декархів Пірея та «Одинадцяти»); 3) олігархи збережуть свою владу в Елевсині, а всі бажачі можуть переселитися до них; 4) за всі попередні політичні злочини оголошувалася амністія. Негайно після цієї домовленості Пірей та Афіни об'єдналися в одну громаду.

Елевсинські олігархи готувалися все ж таки до боротьби за владу та запрошували найманців. Проте в 401 р. до н.е. стратеги елевсинців були вбиті, а звичайні олігархи повернулися до Афін, де ще раніше була повністю поновлена демократична конституція.

Таким чином, тиранія тридцяти була екстраординарною формою влади. Вона трималася на терорі та на зовнішній допомозі, яку надавали тиранам спартанці. Після зміни ситуації в Спарті, коли з ініціативи Павсанія Лісандр був відкликаний на Пелопоннесс, ситуація в Афінах загострилася.

Тепер лише найжорстокіший терор міг утримати при владі тиранів. Тирані розпочали боротьбу не лише з представниками демократичної опозиції, а й із помірними олігархами. Неміцність влади, розкол та невдоволення афінян призвели до знищення тиранії та відновлення демократичного ладу

ВИСНОВКИ

Давньогрецька тиранія як політичне явище вивчається вже не перший десяток років. За цей час було досліджено тиранічні режими у різних куточках Еллади. Зроблено спробу створення типології тираній. Хоча традиційний поділ на «старшу» та «молодшу», або ранньогрецьку та пізньогрецьку тиранії не відповідає всьому різноманіттю цього явища.

«Тиранія тридцяти» в Афінах, а ні хронологічно, а ні типологічно, не відноситься до жодної з вище перерахованих. Вона безпосередньо пов'язана з поразкою Афін у Пелопоннеській війні та політикою Спарти в полісах, над якими було отримано перемогу. Саме Пелопоннеська війна призвела до тієї глибокої політичної кризи, яка охопила афінське суспільство наприкінці V ст. до н.е. Усі верстви афінського суспільства, включаючи демос перестали довіряти демократичному уряду.

Кризові явища почали виявлятися ще в роки Пелопоннеської війни. Олігархічний переворот 411 р. до н.е. був першою спробою повалення афінської демократії. Двовладдя, що склалося в результаті цього (флот на острові Самос не визнав новий уряд і організував свій), послаблювало поліс і в економічному, і в політичному плані. З іншого боку, ця ситуація, тобто значне послаблення Афін, призвела до виходу ряду союзників з Афінської Архе.

Саме в цей період почали посилюватись політичні амбіції Алківіада. Його справді можна назвати попередником тиранів. Про це чітко свідчить те, що він очолив другий афінський уряд на Самосі. Активні дії афінського флоту під керівництвом Алківіада й призвели до падіння уряду 400 в Афінах. Цікаво зауважити, що в Афінах, де традиційно сильною була демократія, жодний з олігархічних режимів не зміг протриматись досить тривалий час.

Для Афін поразка у Пелопоннеській війні супроводжувалась повною втратою міжнародного авторитету. Умови капітуляції Афін були дуже важкими: Афіни були позбавлені усіх заморських володінь та залишків флоту

(за винятком 12 кораблів); демократичний устрій був замінений олігархічним. Одним з найсумніших наслідків Пелопоннеської війни для Афін стала заборона Першого Афінського морського союзу. За вимогою лакедемонян Афіни повинні були стати їх союзниками, тобто приєднатися до Пелопоннеського союзу.

У фінансовому плані Афіни втратили величезні кошти - скарбницю очолюваного ними союзу. Захоплення Спартою проток, що вели до Понт Евксинського (Чорне море), сприяло різкому скороченню торгівлі з причорноморськими містами. Для Афін, це було найбільш болючіше, так як протягом тривалого часу саме афіняни вживали боспорський хліб. Сільське ж господарство Аттики зазнало кризи через спрямованість його на постійний вивіз продукції, вина та оливкової олії, в причорноморські поліси.

Після поразки у війні в Афінах в величезній ступені загострилась боротьба за владу поміж окремими угрупованнями рабовласників. Враховуючи практику Лісандра в союзних полісах, можна було бути впевненим в тому, що Спарта не стане терпіти збереження демократичної конституції і в Афінах. У таких складних умовах і за підтримки Спарти афінська олігархія незабаром переросла в тиранію. Правління Тридцяти було не чим іншим, як корпоративною тиранією.

Тиранія, як політичне поняття – винахід стародавніх греків. Під тиранією зазвичай розуміють авторитарний устрій яскраво визначеного типу; вона уособлює у політичному житті вкрай виражений індивідуалізм, кульмінацію егоїстичного, анти суспільного начала. Всі суттєві риси, які звичайно викликають асоціації в нашому уявленні про тиранію, були тут у наявності: прихід до влади за прямої підтримки ззовні, у протиріч законам країни та волі громадян; зрозуміла тому й подальша орієнтація на чужоземну підтримку та безпосередню допомогу з боку гарнізону, що був надісланий зовнішніми покровителями; складення зброї більшістю населення; правління в обставинах

суцільного свавілля, за умов відсутності для громадян яких би то не було конституційних гарантій; масовий терор.

Тирани обмежили громадянський колектив Афін 3000 осіб. Для цього було складено спеціальні списки. Критій провів закон, за яким всі громадяни, за винятком «Трьох тисяч», були позбавлені судових гарантій. За простим рішенням «Тридцяти» любий з них міг бути страчений без суду. Для того, щоб стратити Ферамена, Критій викреслив його з цього списку.

Поступово, терор тиранів обернувся не лише проти демократів, але і проти помірних олігархів. Влада «Тридцяти» трималася лише на присутності спартанського гарнізону.

Але, греки завжди ставилися до тиранії як до незаконної або екстраординарної форми влади. На якихось певних етапах розвитку поліса інтереси демосу і тиранів збігалися, що й зумовило підтримку демосом домагань окремих особистостей на владу в державі. Але врешті-решт, тиранія вичерпувала свої можливості і її необхідно було позбутися. Це ж сталося і з афінською тиранією. У 399 р. н.е. до влади у полісі повернулися демократи. Одним із перших заходів демократичного уряду став суд над Сократом і потім його страта.

Початок IV ст. до н.е. став для Афін поверненням до традиційного демократичного устрою. Здавалося, що важкі моменти у житті поліса подолано. Афіняни, та й усі інші греки не підозрювали, що IV ст. до н.е. стане періодом глибокої кризи всієї полісної системи.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

Джерела:

1. Арістотель. Афінська політія / пер. з давн.-гр. С.І. Радціга. - М., 2007.
2. Арістотель. Політика / пер. з давн.-гр. О. Кісюка. – Київ, 2000.
3. Ксенофонт. Грецька історія / пер. з давн.-гр. С.Я. Лур'є. – СПб., 1996.
(https://royallib.com/read/_ksenofont/grecheskaya_istoriya.html#61440)
4. Платон. Держава / пер. з дав.-гр. Д. Коваль. – Київ, 2000.
5. Платон. Діалоги / пер. з давн.-гр. Йосип Кобів та ін. передм. Володимира Кондзьолки. – Київ, 1999.
6. Платон. Оборона Сократа / пер. з давн.-гр. В. Кміцикевича. – Ляйпциг, 1920.
7. Плутарх. Алквіад // Плутарх. Сравнительные жизнеописания / пер. з давн.-гр. С.П. Маркіша. Т.1-2. – М., 1994.
(<http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1439001200#40>)
8. Плутарх. Нікій // Порівняльні життєписи / пер. з давн.-гр. Йосип Кобов, Юрій Цимбалюк. – Київ, 1991.
9. Фулідід. Історія / пер. Г.А. Стратановського. - М., 1993.
(https://librebook.me/history_of_the_peloponnesian_war/vol)

Література:

- 10.Берве Г. Тирани Греції. Ростов-на-Дону, 1997.
- 11.Брашінський І.Б. Афіни і Північне Причорномор'я в VI-II ст. до н.е. – М., 1963.
- 12.Глускіна Л.М. Афінські метеки в боротьбі за відновлення демократії наприкінці V століття до н. е. // ВДІ, 1958, № 2, с. 70-89.
- 13.Жебельов С.О. О «Тиранії тридцяти» в Афінах // Вісник давньої історії, 1940. №1. – С.27-33.

14. Кондратюк М.В. Архе та афінська демократія // Антична Греція / за ред. О.С. Голубцової.-Т.1. Становлення та розвиток поліса.- М., 1983. С.327-366.
15. Марінович Л.П. Греція у V ст. до н.е. // Історія Європи / під ред. О.С. Голубцової. - Т.1. Стародавня Європа. – М., 1988.-С.259-311.
16. Невська В.П. Візантій у класичну та елліністичну епохи. - М., 1952.
17. Паршіков А.Є. Про статус афінських колоній у V ст. до н.е. // Вісник давньої історії, 1969 №2.-С.57-89.
18. Паршиков А.Є. Дослідження з історії афінської морської держави. – М., 1976.
19. Печатнова Л.Г. Лісандр та спартанський поліс // З історії античного суспільства. - Горькій, 1988.-С.11-25.
20. Печатнова Л.Г. Спартанська навархія // Місто та держава в античному світі. Проблеми історичного розвитку. - Л., 1987.-С.97-107.
21. Рунг Е.В. Ранні грецькі тирані та перси // Історія. Світ минулого у сучасному освітленні. - СПб., 2008. С. 83-114.
22. Суріков І. Є. Антична Греція. Політики у контексті епохи. Архаїка та рання класика. М., 2005.
23. Фролов Е.Д. Греція в епоху пізньої класики. (Суспільство. Особистість. Влада). – СПб., 2001.
24. Юделевич О.І. До передісторії олігархічного перевороту 404 р. до н. в Афінах // Античне суспільство та держава. Проблеми соціально-політичної історії. - Л., 1988.-С.84-90.
25. Юделевич О.І. Підготовка олігархії 404 (усунення опозиції поміркованих) // З історії античного суспільства. - Горькій, 1988.-С. 25-36.
26. Юделевич О.І. Хронологія найважливіших подій соціально-політичної боротьби в Афінах 411 р. до н.е. // З історії античного суспільства. Н. Новгород, 1991. С. 29-38.